

FUTBALLTÖRTÉNELEM DISZKURZÍV SZEMLÉLETTEL

NAGY ZOLTÁN JÓZSEF

A kádári érában az élsport, ezen belül a labdarúgás kiemelt jelentőséggel bírt. Az államszocialista időszakban a politikának, mintegy „*monolit tömbként*” releváns ráhatása volt a specifikus sportági mezőre. A Kádár-korszak homogén struktúráit tekintve egységes korszak benyomását kelti, azonban a hétköznapi élet szempontjából tovább tagolható. A keleti tömb országaiban a labdarúgás lehetőséget adott a rendszer belső legitimációjára azáltal, hogy a labdarúgó-mérkőzések nagy tömegeket vonzó eseményei lefolyást engedtek az érzelmek és elfogultságok megnyilvánulásainak, és ilyen módon hozzájárultak a kollektív identitásképzéshez. „*Az uralmi viszony reflexív jellegéből adódik, hogy minden uralom igazolásra szorul.*”¹ Az uralom legitimációját stabilizálja és hatékonyságát növeli, ha az emberek nemcsak külsődleges érdekből, hanem belső, morális indítékok alapján is jogosnak gondolják. A rendszer az élsport támogatásával az uralom normatív igazolására törekedett, ezzel is a hatalmi viszonyok erkölcsi dimenzióját tágítva, bizonyítékot szolgáltatva, hogy helyes elvek mentén cselekszik. Az a mód, ahogyan a labdarúgás rendszerlegitimáló szerepe működött, minden manipulatív elit vágyálmai között szerepel.

A labdarúgás mint specifikus sportági mező, a szövetség által szabályozott sporttérnek tekinthető. Specifikus sportági mezőről beszélhetünk abban az esetben, amikor a sporttér szabályozottá válik annak köszönhetően, hogy a szövetségek, illetve az egyesületek jelölik ki, hogy mi számít egy adott sportág szabályainak megfelelő sporttevékenységnek. Szövetség által szabályozott sporttérre pedig azáltal válik, hogy a sportág szövetségének tagegyesületei döntenek el, kiket fogadnak el sportolónak, illetve az általuk rendezett sportversenyeken csak igazolt egyesületi tagok indulhatnak.² Fontos kérdés, hogy ebbe a sportági mezőbe milyen súllyal szólt bele a politika és hozta létre jelentéssé világát, ezzel is polarizálva az erőteret belső struktúráit a saját szereplőin keresztül. A közeget érintő narratívák megragadására a korabeli sajtó anyagait, illetve az aktorok életút-elbeszéléseit használok. A történelem tárgya a struktúrák változásának története, jelen esetben a sportági mező belső struktúrájának, e struktúra átalakulásának

¹ Bayer József: A politikatudomány alapjai. Bp.1999. 78.

² Szegedi Péter: A futballmező. Kísérlet az 1945 előtti magyar labdarúgószféra történeti-szociológiai modellezésére. Sic Itur ad Astra, 62. sz. 130.

története.³ A struktúra átalakulásának történetét átszövik a témához kapcsolódó narratívák. Ahogyan Hayden White írja „*A történelem terhe*” című munkájában: „*A történetírás különösen jó terep a narratíva és a narrativitás természetének vizsgálatára, hiszen a képzelt, a lehetséges iránti vágyunk itt szembesül a valós, a létező kihívásaival*”.⁴

A mező belső átalakulásának történetét kutatva kérdéseink arra vonatkoznak, hogy a sportmező és a hozzá kapcsolódó társadalmi szférák mint diszkurzív konstrukciók, milyen társadalmi szerepfelfogásokat kínáltak a szcéna három fő résztvevője (sportolók, sportvezetők, egyesületek) közötti kommunikáció szabályozása révén.

A jelenkor-történeti vizsgálatok az ábrázolás hitelességének több kérdését is felvetik. A levéltári források alapján dolgozó kutatóknak több módszertani problémával is szembe kellett nézniük, hiszen kiderült, hogy a párt- és kormányzati irattárakban fekvő forrásanyag egy része nem alkalmas a társadalmi valóság hiteles ábrázolására. Ennek oka, hogy a szocialista rezsim nyelve „[...]egy ritualizált kommunikációs gyakorlat eszköze volt, mely ismétléseken és tartalmi hiányon alapuló formalizált, kötött szerkezetekben igyekezett nyilvánvalóvá tenni az uralmi viszonyokat.”⁵ Ugyanez a módszertani probléma érvényes a valós gazdasági és társadalmi folyamatokat modellezni kívánó statisztikai adatokra, illetve a korabeli sajtó vizsgálatára is. A rezsim hivatalos nyelve az ideológiával átítatott „*virtuális társadalmat*” reprezentálta. A valóságról megfogalmazott leírás így a legtöbb esetben a társadalmi–hatalmi viszonyoknak megfelelő módon konstruált. „*A valóság definiálásának joga (melyet akár a legitim tudás fogalmával is körülírhatunk) érdekütközések tárgya. Ideológia, hegemonia.*”⁶ A mikrotörténeti nézőpont közelebb vihet az alternatív életvilágok vizsgálatához. Ennek segítségével kirajzolódnak azok a technikák, amelyek alkalmazásával az emberek megélték a szocialista időszak mindennapjait, és láthatóvá válik, hogy miként alkalmazkodtak azokhoz a körülményekhez, amelyeket az állam teremtett számukra. Ahogyan Bódy Zsombor írja egy tanulmányában: „*A mikrotörténet alapvető igénye, hogy az embereket, mint cselekvőket mutassa be, és az egész történelmet, mint az egyének cselekvéseinek sorát értse meg*”.⁷

³ Pierre Bourdieu: Javaslat a sportszociológia programjára. Korall 2011. 7–8. szám. 7–8.

⁴ Hayden White: *A történelem terhe*. Bp. 1997. 109.

⁵ Apor Péter: A mindennapi élet öröme. In: *Mindennapok Rákosi és Kádár korában*. Szerk. Horváth Sándor. Bp. 2008. 15.

⁶ Belinszki Eszter: A kritikai kultúrakutatás a médiaelemzés gyakorlatában. *Médiakutató* 2000/1. 63.

⁷ Bódy Zsombor: *A mikrotörténelem haszna nagy társadalmi csoportok kutatásában*. Századvég 1999, tél. 44.

A labdarúgás csapatjáték, így kitűnő lehetőséget nyújt az azonosulásra. A labdarúgó-mérkőzések rendszeres alkalmat teremtettek a kollektív identitás megkonstruálására.

Hazánkban a 19–20. század fordulóján meghonosodott futballnak a kispolgárokat és a munkásokat is elérő széles társadalmi expanziója épült ki.⁸ A társadalmi pozíció és a sportág-preferencia összefüggésein túlhaladva vizsgálhatjuk a sport és más társadalmi alrendszerek viszonyát, hangsúlyosan a sport és a politika közötti szövevényes viszonyrendszert. A Kádár-korszakban a társadalmi csoportok labdarúgást kedvelő tagjainak jelentős részét egyes klubok reprezentálták. Ennek köszönhetően az egyesület a közösség identitásának részévé válhatott. A korszak erőszakszervezetei jelentős energiákat mozgósítottak annak érdekében, hogy megszüntessék vagy átstrukturálják azokat a nyilvános vádakat, amelyek egyes csapatokhoz, városokhoz, közösségekhez kötődő kollektív identitások háttérben álltak. A sporttér 1945 előtt számos – felekezeti–etnikai, politikai, regionális, gazdasági–ideológiai – polarizációs dimenzió mentén tagolódott. Ez azt is jelentette, hogy az erőter többszörösen strukturált volt, így a szembenállás is több különböző fajsúlyú dimenzióban jelentkezett. Ennek megfelelően egy klub az egyik dimenzióban uralkodó, a másik dimenzióban alávetett pozíciót is elfoglalhatott.⁹

A szembenállások gyökerei a régmúlta vezethetők vissza, és a szocialista rendszer sem tudta teljes mértékben felszámolni ezeket a konfliktusokat. Kimondva–kimondatlanul is előbukkantak a sportági mezőhöz kapcsolódó diskurzusokban a vidék–főváros, az elit- és munkásklub ellentétek, de felszínesen az antiszemitizmus is. A felekezeti ellentét 1945 előtt is leginkább szélsőjobbaldali–zsidó politikai dichotómiát takart.¹⁰ A szocialista korszakban a kényelmetlen és veszélyes jelentéstartalmakat hordozó MTK csapata a középszerűség megszgyéjére volt száműzve. A rendszer tarthatott attól, hogy a csapat sikerei a kibontakozó antiszemitizmus és nemzeti identitáselemek előbukkanásával generálhatnak egy olyan folyamatot, amely a rezsím pozícióit is veszélyeztetheti. Takács Tibor írja a Kádár-korszak labdarúgópályáit körülengő antiszemitizmusról: „[...]a sportpályákon felhangzó zsidóellenes megnyilvánulások nagyon is felkeltették a hatalom figyelmét, és kiváltották a fellépését is. Nem lehet véletlen, hogy az MTK-val kapcsolatos politikai rendőrségi dokumentumok többsége a labdarúgócsapatot ért antiszemita támadások révén keletkezett.”¹¹ A hazai egyesületek bármelyikét is nehéz lenne az antiszemitizmus vádjával illetni, azonban a rendszer által felállított keretek közötti normasértésekre – mint az antiszemita viselkedés – az állambiztonság érzékenyen

⁸ Szegedi Péter: i. m. 124.

⁹ Szegedi Péter: i. m. 132.

¹⁰ Szegedi Péter: i. m. 132.

¹¹ Takács Tibor: Szoros emberfogás. Futball és állambiztonság a Kádár-korszakban. Bp. 2014. 151.

reagált. A Budapest–vidék bináris kódjainak tekintetében pedig észrevehető, hogy a hatalmi centrum a hatvanas évek második felétől igyekezett az esélyeket decentralizálni, a lejtőt némileg az egyensúlyi helyzet javára befolyásolva.¹²

Az 1970-es évektől a labdarúgás autonómiájának lassú növekedése párhuzamba állítható az államilag kontrollált fogyasztói szocializmus meghonosítására tett kísérletekkel. A hatvanas–hetvenes években a rendszer legitimitációját egy kettős folyamat jellemezte. Ennek egyik vonatkozása a rendszer ideológiai és átpolitizálási törekvéseinek gyengülése volt, a másik pedig az, hogy az ideológiai legitimitációt egyre inkább a materiális legitimitáció váltotta fel.¹³ Egyre több szférában táguáltak a cselekvési terek, a rezsim által felkínált társadalmi szerződésnek köszönhetően. Ezek az autonómiák azonban viszonylagosak voltak, hiszen a vázukat az ötvenes évek totalitarizmusától való eltávolodás szolgáltatta. Ez az időszak volt az origója annak a folyamatnak, amelynek során az egyesületek visszakapták eredeti nevüket, és így az általuk hordozott eredeti konnotációk ismét jelentésekkel töltődtek fel. De mi jellemezte ennek a névváltoztatási folyamatnak a hátterét a Ferencvárosi Torna Club, az Újpest, vagy az MTK esetében?

A Ferencváros csapata a főváros kilencedik kerületéhez kötődik. Hadas Miklós szerint a latin–angol „*club*” és a németes „*torna*” fogalma, továbbá a kispolgári és munkás dominanciájú budapesti Ferencvárosra való utalás egy sűrű egyveleget képez. Ennek összetevői a hangsúlyos lokálpatriotizmussal és exkluzivitással az élen demokratikus szerveződésről árulkodnak.¹⁴ A csapatot 1950 után az Élelmezési Dolgozók Szakszervezetének csapatává teszik, előbb ÉDOSZ-ként, majd Kinizsiként szerepeltetve a hazai pontvadászatban. Az egyesület tradicionális zöld–fehér színét piros–fehérre változtatják, a klub elnöke pedig az akkori budapesti rendőrkapitány, Münnich Ferenc lesz. Az egyesület az 1956-os forradalom idején visszaszerezte korábbi nevét, és ezt a Kádár-rendszer a későbbiekben változatlanul hagyta. A hatalom átalakuló attitűdjeit mutatja az is, hogy az FTC a hatvanas években már nemzeti bajnokságot is nyerhetett – ami egyúttal a szövetség „*kézi vezérléses*” mechanizmusainak változásáról is árulkodott. Bizonyította továbbá, hogy a klub vezetői, a mezőn belül már egyre több szimbolikus és anyagi investációt tudtak a klub mellé állítani. Az állambiztonság azonban továbbra is erőteljesen monitorozta az egyesületet, a körülötte összpontosuló „*reakciós*” elemek után nyomozva.¹⁵

¹² Hadas Miklós – Karády Viktor: *Futball és társadalmi identitás. Adalékok a magyar futball társadalmi jelentéstartalmainak történelmi vizsgálatához*. Replika 1995. 17–18. szám, 103–104.

¹³ Körösenyi András – Tóth Csaba – Török Gábor: *A magyar politikai rendszer*. Bp. 2007. 22–23.

¹⁴ Hadas Miklós – Karády Viktor: *Társadalmi identitás*. i. m. 94–95.

¹⁵ Takács Tibor: *Szoros emberfogás*. i. m. 125–126.

Az 1899-ben alapított Újpest 1950 decemberében egyesült a rendőrség sportegyesületével, és a belügyminisztérium csapatává vált, felvéve a Budapesti Dózsa nevet, amelyet 1956 után Újpesti Dózsára változtattak. Ahogyan Hadas Miklós és Karády Viktor írják *Futball és társadalmi identitás* című munkájukban: „*Ez a klub is összetett múlt- és jelenbeli konnotációkat hordoz, hiszen nevével egyaránt utal a fővárostól északra elhelyezkedő, túlnyomórészt nagyipari munkások és zsidó (kis)polgárok lakta egykori önálló városra, valamint Dózsa Györgyre, akit a kommunista rezsim nemzeti hősnak, a paraszti osztályharc forradalmi vezetőjének tekintett*”.¹⁶ A csapat 1991-ig szerepelt Újpesti Dózsa névvel a nemzeti bajnokságban, ekkor a közgyűlés Újpesti Torna Egyletre változtatta az egyesület nevét.

Az egykori Kispest csapata is újjászerveződött. Piros–fekete egyesületi színeit piros–fehérre módosítja a hatalom, nevét pedig – a hadsereggel való kapcsolataira utalva – Honvédra változtatják. Az egyesület új neve már egy új politikai programra utal. A csapat nevének negyvennyolcas áthallásai hozzájárultak a népi demokratikus haderő által szimbolizált új militarizmus elfogadhatóvá tételéhez.¹⁷

A korszak másik „*sikercsapata*”, az MTK a Textilipari Dolgozók Szakszervezetének patronálását „*élvezhette*.” 1950-ben a nevét Textilesre módosítják, elnöke pedig a kommunista pártelithez tartozó tervhivatali elnök, Vas István lesz. Az egyesület nevét előbb 1951-ben Bástyára, majd 1953-ban Vörös Lobogóra változtatják. Az együttes a rettegett ÁVH csapata lesz, a korszak meghatározó klubjaként.

Összességében láthatóvá válik az erőteljes analógia a Szovjetunió labdarúgásában lejátszódó folyamatokkal, ahol szintén a belügy és a hadsereg csapatai élveznek prioritást a bajnokságban. A Szovjetunióban 1922-ben alakult meg a máig népszerű klub, a Moszkvai Sport Klub, amely 1923-ban vette fel a Dinamo Moszkva nevet, mint a belügy csapata. A hadsereg klubja a CDKA volt, amely az ötvenes években a moszkvai Dinamóval felváltva nyerte a bajnokságokat. Az 1952-es Helsinkii Olimpiai Játékokon ennek a csapatnak a játékosai adták a válogatott gerincét. A sikertelen szereplés után azonban a hazatérő labdarúgókat hazafiatlan magatartással vádolták meg, a csapatot pedig megszüntették. Egy évre rá már elkezdték újjáalakítani a klubot, 1954-ben pedig újra elindulhattak a bajnokságban. Az egyesület 1960-ban kapta meg a CSZKA nevet, amelyet a mai napig visel. Látható tehát, hogy a szovjet mintára történő átalakulás hazánkban a sportági mezőn belül is hasonló folyamatokat indukált, mint a Szovjetunióban.¹⁸

A Kádár-korszakban a nevek visszaadásával a rendszer a legitimációs válságától igyekezett szabadulni. Mindazonáltal ennek a „*kiegyezéses állapotnak*” a szimbólumrendszere – ha nem is a felszínen, de a kapcsolódó diskurzusok mélyén

¹⁶ Hadas Miklós – Karády Viktor: *Társadalmi identitás*. i. m. 100.

¹⁷ Hadas Miklós – Karády Viktor: *Társadalmi identitás*. i. m. 99.

¹⁸ Mitrovits Miklós: *Az orosz foci múltja és jelene*. In: *A játék hatalma: Futball – Pénz – Politika*. Szerk. Krausz Tamás – Mitrovits Miklós. Bp. 2008. 114–119.

– nagyon is érzékelhető maradt, csak éppen nem sajátította ki a sportági mezőhöz kapcsolódó narratívákat. Az ötvenes években a csapatok nevei mint szimbólumok, valamilyen fogalmat igyekeztek közvetíteni. A hatalom a nevek valamiféle egymást megerősítő konstrukció részeként történő használatával egy szimbólumrendszert szeretett volna létrehozni a specifikus sportági mezőn belül (is).

Az ötvenes évek végétől a vidéki csapatok valamilyen gazdasági ágazathoz, vagy egy regionális érdekeltsgű szocialista iparvállalat védőszárnyai alá kerültek. A „*nagycsapatok*” közül az Újpesti Dózsa és a Budapesti Honvéd a rendőrség, illetve a honvédség felügyelete alatt maradt, így a rendszer érezhetővé tette, hogy legitimációs alapjának a keretei változatlanul, stabilan fennállnak. A hatalmi centrumként pozicionált MLSZ továbbra is az első osztályú csapatok közötti erőviszonyok meghatározásának letéteményese maradt. Az államigazgatási struktúrában nyomon követhető, hogy a sport és a politika összefonódása az ötvenes évek elején már alapvetően meghatározta a sportági mezőt. A sport irányítása az Országos Testnevelési és Sportbizottság kezében összpontosult, amely az állampárt útmutatásai alapján kontrollálta a sportéletet. Az 1956-os forradalom alapjaiban rengette meg a sztálinista sportvezetést. 1957 áprilisában létrehozták a Magyar Testnevelési és Sporthivatalt (MTSH), amely a Művelődési Minisztérium keretein belül működött. Ezt váltotta 1973-ban a minisztertanács égisze alatt működő Országos Testnevelési és Sporthivatal (OTSH). A Magyar Labdarúgó Szövetség is ennek a hivatalnak a szakmai szervezete volt; elnökét az OTSH nevezte ki.¹⁹ Az egész Kádár-korszakban többszörös alá–főlérendeltségi viszonyok jellemezték a sportot. „*A központi sporthatóság, a területi szervek, a bázisszervek mind-mind felügyelték a játékosok, edzők, vezetők tevékenységét.*”²⁰

Az életszínvonal növekedésével és a második gazdaság meghonosodásával a futball némileg veszített rendszerlegitimáló szerepéből. A Kádár-korszakban a vidék labdarúgása is egyre markánsabb szerephez jutott. Az erőteljes iparosításnak köszönhetően a bányász csapatok – a dorogi, pécsi, komlói, salgótarjáni – egyre többször szóltak bele a fővárosi nagycsapatok vetélkedésébe. A hatvanas években a központi hatalomtól való függés jellemezte a bajnokságot, és egy mesterségesen konstruált versengés folyt, akár a szimbolikus jelentéstartalmak kontextusában is. A nyolcvanas évekre az összképet egyre inkább meghatározta a pénzügyi, politikai és adminisztratív erőforrásokkal bíró helyi intézmények tényleges csatározása. Ennek a példája a RÁBA-ETO csapatának 1981/82-es és 1982/83-as bajnoki címei, amikor is egy vidéki nagyüzem köré szerveződő klub meg tudta előzni a rendőrség és a honvédség csapatát, világossá téve ezzel, hogy erőforrásait jobban tudja kamatoztatni és a futballba beforgatni. Ez úgy is interpretálható, hogy a nagyüzem sporttal kapcsolatos politikájában már nem annyira az ideológia legitimációja, ha-

¹⁹ *Takács Tibor*: Szoros emberfogás. i. m. 15–16.

²⁰ *Takács Tibor*: Szoros emberfogás. i. m. 17.

nem inkább a piaci megfontolások kezdtek teret nyerni, már ezzel is érzékelhető tartományba emelve a rendszer összeomlásának egyik előjelét. Érezhetővé vált a társadalom érdektagsága. Az érdekartikulációra, annak intézményesülésére is lehetőség nyílt, azonban csak szigorú korlátok között. A sportági mező belső dimenzióinak alakulása – a győri RÁBA-ETO bajnoki címeinek tekintetében – is rámutathat arra, hogy az artikulált érdekek spontán változása és az érdekkülönbségek feloldása létező folyamat volt, még akkor is, ha ennek központi befolyásolása a pártállam privilégiuma maradt. Az ötvenes évekkel ellentétben az érdekartikuláció alapját a tényleges érdekek és nem kizárólag a párt által preferált csoportérdekek adták. „*A totalitárius korszak offenzív programideológiáját egy egyre defenzívebb állapotideológia váltotta fel.*”²¹

Szabó Márton szerint (hangsúlyosan a politikaolvasás tekintetében) önállóítani kell a szöveg felszínét, elkülönítve a mélystruktúrájától, ennek az elkülönítésnek az eredményeként tudjuk alaposabban vizsgálni a felszínt.²² A történész szakma azzal a feltételezéssel él, hogy az általa interpretált szöveg egy, a múltban lejátszódó eseményre reflektál. A történész és a történeti munkák olvasója azt feltételezi, hogy a forrásdokumentum, vagy tanulmány, amelyet elolvas, a múltbeli valóságra utal. Tehát nem referálhat kizárólag a jelenre. Interjúrészletünk tekintetében is kijelenthető, hogy létezik egy, a forrásszövegen kívüli valóság is. Horváth Sándor szerint a múlt elbeszélése nem feltétlenül tűnik hitelesnek, a múltról szólónak attól, hogy valaki elmondja – sokkal inkább az elbeszélés módja teheti azzá. A hitelesség hiánya lehet az a pont, ahol deficittek generálódhatnak az oral history és a hagyományos történetírás között. Talán az oral history egyik legfontosabb, mozgalmi funkciója lehet, hogy felszínre hozza a kollektív emlékezetet, szemben a történelmi emlékezettel, így eljutva a történelem ábrázolásához, alulnézetből.²³ Az emlékező közösségek, az emlékezés idejével párhuzamosan megszülető politikai és közéleti diskurzusokból termelődnek. Az 1945 utáni időszak, és az ehhez kapcsolódó kollektív emlékezet sok esetben elfojtásokkal terhelt. A jelenleg is folyó társadalmi diskurzusokban előbukkanó viták is rávilágítanak arra, hogy az emberek jó része nem tud mit kezdeni a szocialista időszakra vonatkozó emlékeivel.²⁴ Reményeim szerint az interjú munka megerősíti azt a felfogást, amely szerint a múlt ilyenfajta elbeszélése lehetőséget teremt a benne szereplő ágenseknek,

²¹ *Körösenyi András – Tóth Csaba – Török Gábor: Politikai rendszer. i. m. 24.*

²² *Szabó Márton: A diszkurzív politikatudomány alapjai. Elméletek és elemzések. Bp. 2004. 75.*

²³ *Horváth Sándor: Muszáj interjúzni? Az oral history mint nyilvános és/vagy szakszerű történelem. In: Forrás, 43. évf. 2011. 7–8. szám 22–23.*

²⁴ *Tóth Eszter Zsófia: A munkásság életmódja Magyarországon. Egy Állami Díjas női brigád mikrotörténete. PhD disszertáció. ELTE BTK Történelemtudományi Doktori Iskola. 2003. 8.*

hogy ne csak a múlt és a történelmi folyamatok elszenvedői, hanem aktív résztvevői és döntéshozói legyenek, így létrehozva egy nyitott történetet. Egy interjú során véleményem szerint a specifikus sportági mező történetén keresztül is adódhat lehetőség egy személy történetének átvilágítására. Az alábbiakban egy rövid interjúrészletet mutatnék be, amelynek elemzése reményeim szerint közelebb visz a társadalomtörténeti vizsgálódások diszkurzív nézőpontjához.

Egykori sportolókkal és sportvezetőkkel készített interjúkkal könnyebben interpretálhatjuk a kor társadalmi viszonyrendszerének összefüggéseit, párhuzamot vonva a sportági mező belső dinamikájával és hierarchikus strukturáltságával. Az interjúzás során pontosabb képet kaphatunk a sportági mező és a politika szimbiózisáról azáltal, hogy feltárjuk a benne résztvevő szereplők jelentés-létrehozásának társadalmi hátterét. A politika diszkurzív szféra, olyan kommunikációs tér, ahol jelentések termelődnek és újratermelődnek.

Minden megértésre váró szöveg egy szituációba szól bele, amelyhez előzetes vélemények artikulálódnak. Értelmezőként olyan összefüggésekre irányíthatjuk a figyelmet, amelyek benne vannak az önmagán túlterjedő nyelvben. Egy többszólamú valóság áll előttünk, amelyben a megnyilatkozó pusztán lehetséges verziókat hív életre cselekedete biztosnak vélt céljairól és legvalószínűbbnek gondolt motívumairól.²⁵ Elemzésünk eltávolodás a lingvisztika steril valóságától a beszélés történeti-társadalmi folyamatainak irányába. Forráskritikaként merülhet fel, hogy a szerzők sok esetben készíttetés éreznek arra, hogy az általuk létrehozott képet saját elképzeléseik mentén definiálják. A tartalom és a forma segítségével igyekeznek egyéni értelmezési keretet biztosítani mondanivalójuknak.²⁶

A kiragadott interjúrészlet nem pótolhatja a teljes életinterjú elemzését, pusztán rávilágíthat egyes sajátosságokra akár a nyelvhasználat tekintetében is. A teljes életútkövetés segít a közösség fogalmának sikeresebb interpretálásában, hiszen tagjainak története – amely jellemzi őket a csoportba kerülés előtt és után, fogódzót nyújt a csoporton belül megfigyelhető magatartások megismeréséhez. Az identitás egy olyan folyamat, amely az életút során változik. Nemcsak az identitás, hanem a csoport is dinamikus, időben változó kategória. A visszaemlékezők identitásai feltárhatók olyan társadalmi konstrukcióként, amelyben egyes csoportok, főleg azok, amelyekhez életútja során kötődik, szimbolikus jelentőséggel bírnak a számukra.²⁷

Kérdésként merül fel, hogy lehet-e egyáltalán polemikus jellegűnek tekinteni egy diktatúrát. A diskurzus esemény, mert időben zajlik és egy meghatározott jelenhez kötődik. Egy interjú szövege, egy potenciális forrás, amelyet életre kell hívni. A hagyományos dokumentumokkal ellentétben, nem feltétlenül teljesül a

²⁵ Szabó Márton: Elméletek és elemzések. i. m. 19.

²⁶ Murray Edelman: A politikai hírek kétértelműségei. In: Média, nyilvánosság, közvélemény. Szerk. Angelusz Róbert – Tardos Róbert – Terestyéni Tamás. Bp. 2007. 451.

²⁷ Tóth Eszter Zsófia: A munkásság életmódja. i. m. 31.

történész több alapvető elvárása a forrással szemben. A bizonyíték stabil természete, a kronológiai precizitás és a történész az utáni vágya, hogy a szöveg üzenete értelmezhető legyen más szövegek fényében, hiányosságot mutathat a felszínes interpretáció során. Az interjú narratív jellege miatt fontos az elbeszélő szöveg szerkezet, a narratívum analizálása. A szöveget nyelvi valóságként több síkon is elemezni kell.²⁸

Az alábbi interjúrészletben – amely a közelmúltban készült egy korábbi kiváló labdarúgóval egy nagyobb interjúsorozat részeként – sajátos alkufolyamatot figyelhetünk meg. Az interjúban Détári Lajos hatvanegyszeres magyar válogatott labdarúgó beszél. Az interjúalany egyesülete az egykori Budapesti Honvéd.

Elmesélhetek egy történetet: 84-ben lejárt a szerződése, megállapodtam a Fradival. És ott a Pusztai Laci meg a Havasi Misi [mindketten az FTC labdarúgó szakosztályának egykori vezetői]... fölmentünk a Lőrinc bárba, jól éreztük magunkat. A másnap mit érdekelt, úgysem volt bajnokság a hétvégén. Nem mentem edzésre... Képzeld el, 84-ben!

Ott megállapodtunk mindenben, megyek a Fradiba. Hogy milyen világ volt akkor! Jó rendben, másnap nem mentem edzésre. Fölhívott az elnök... nem, nem is: fölhívott, hogy holnap akarok veled beszélni. Jó, rendben van, fölhívott Sándor György [a Budapesti Honvéd egykori elnöke]... és mondta, hogy nem lehet ezt csinálni. Mi történt, elnök úr? Azt mondja, van egy kis probléma. Hát, mondom, mi? Azt mondja, alá kellene írni három évet. Hát, mondom, elnök úr... a Ferencvárosnál jobban állok... Jó, rendben van! Egy napot nyugodtan gondolkozzál rajta, aztán gyere.

A Havasi Misinek mondom, hogy ez a helyzet. Azt mondja, hogy ő itt nem tud mit csinálni. Másnap bementem. Mondom, nem írnék alá. Azt mondja, jól van, akkor örökre eltiltunk. Mondom, akkor aláírom. Na, akkor aláírom...

Egy történetet négy szempont alapján érdemes vizsgálni. (1) a tények, (2) a szociális háló (3) a nyelvhasználati sajátosságok (4) erkölcsi értékek síkja.

Elsősorban nézzük meg, melyek azok a *tények*, amelyek a szöveg mélystruktúrájától függetlenül releváns információként jelennek meg. A szövegelemzés során nem szabad figyelmen kívül hagynunk a diskurzusok önálló nyelvi sajátosságait, melyek a nyelvi indikátorok révén mindig vonatkoznak saját beszélőjükre. A tények halmazába tartozó kijelentések közé sorolhatjuk például a következő kijelentéseket: „84-ben lejárt a szerződése, megállapodtam a Fradival.”

Érzékelhetjük, hogy ebben a specifikus sportági mezőben a szóbeli megállapodásnak egyfajta jelentősége volt. A visszaemlékezés elején interjúalanyunk a Ferencvárosi Torna Clubot említi, mint szerződő partnert, és csak utána perszonalizálja a szakosztály vezetőit mint döntéshozókat. Megtudjuk, hogy lejárt szerződésű labdarúgóként önmaga tárgyalt, még akkor is, ha ez a tárgyalás esetleg pusztán

²⁸ *Vértési Lázár*: Oral history. A szemtanúként elbeszélt történelem lehetőségei. In *Aetas*, (20)1 2004. 165–167.

informális kapcsolatfelvételnél tekinthető. A szóbeli megállapodásról beszélve senki olyat nem említ, aki őt esetleg képviselte volna. Ha adaptáljuk az eseményt a jelenkorunk valóságához, akkor a szöveg mély struktúrájából kiderül, hogy számára ez a viselkedés nem sejlík fel normasértő magatartásként. Még akkor sem, ha figyelembe vesszük, hogy egyes intézményrendszerek kialakítják a deviáns és normasértő magatartás határait, és sajátos kódexeket fogalmaznak meg ezzel kapcsolatban. A sportoló mint aktív cselekvő jelenik meg a történet során, aki egy korlátozott racionalitás alapján, a jövőre vonatkozó aspirációi függvényében választásokat tesz. A független partnerként való önbemutatót azt sugallja, hogy a mező többdimenziós beágyazottságú volt, amelyben az interjúalany önmagát még döntéshozónak látja, vagy kívánja bemutatni. Mintegy intézményesíti magát. A szimbolikus tőke, amelyet a sportoló presztízskének, hírnevének köszönhetően birtokolt, nem más, mint a tőkefajták legitimiként észlelt és – önmaga számára is – elismert formája. Erre a momentumra erősít rá: „*Nem mentem edzésre... Képzeld el, 84-ben!*” kitétel. Az itt már felsejlő normasértést, amelyet a „*képzeld el*” is nyomatékosít, a szöveg a mély struktúrájában hordja, sugallva, hogy ezt nem akárki engedhette meg magának. Az interjú szövege itt már jócskán eltért a köztörténeti narratívától. Láthatóvá válik, hogy a sportoló a normatív rendszerre hivatkozó uralmi viszonyok között már nem egy típust képvisel, hanem cselekedetét sajátosként, egyediként ábrázolja. Ugyanilyen jelentéssel igyekszik feltölteni azt a diskurzusfolyamot is, amikor Sándor Györggyel történő második beszélgetése alkalmával megjegyzi: „*Nem írnék alá*”. A feltételes mód használatában itt érzékelhető, hogy már nem, mint egyenrangú fél tesz kijelentést, szimbolikus tőkéje a mező másik szereplőjével szemben erre nem hatalmazza fel. Felsejlík egy alá–főlérendeltségi viszony. A klub egykori prominensét a hatalommal azonosítja, aki nem kér, hanem utasít. „*Főlhívott az elnök... nem, nem is: főlhívott, hogy holnap akarok veled beszélni.*” Sándor György fenyegetésére adott válasza: „*Mondom, akkor aláírom. Na, akkor aláírom...*” már egy olyan helyzetet jelez, amit az elnök személyével perszonalizált állam teremtett a mezőn belül. A futballmező intézményei (ide sorolható a klubokon kívül a szakosztály és annak elnöke) eleve jelentéssé dolgok: „*[...]olyan szimbólumok, amelyeket a résztvevők jelentéstudajdonítása tart életben, és szabja meg értelmüket s működésük módját.*”²⁹

A szociális háló vizsgálatokor megfigyelhetjük, hogy milyen emberekről beszél, és hogyan jellemzi őket. Az egyesületek prominensei (Havasi Mihály, Pusztai László, Dr. Sándor György) maguk is a sportági erőtér ágensei. Az interjúrészlet folyamán kikristályosodik, hogy a kor hatalmi mezőstruktúrájában erős differencializálódás volt tapasztalható. „*Tehát a sportegyesületek, illetve koalícióik sikere nagyrészt attól is függött, hogy a vezetői mekkora gazdasági, politikai (és részben kulturális) tőkével rendelkeztek. A nómenklatúra-rendszer jelenléte ebben a dimenzióban is megmutatkozott, hiszen egy, a vezetők kiválasztására létrehozott intézményesített és politikailag irányított szelekciós mechanizmus működött, még*

²⁹ Szabó Márton: Elméletek és elemzések. i. m. 30.

ha kevésbé szolt is bele a mező strukturáltságába, mint az ötvenes években. A kommunista párt más- közigazgatási, oktatási, kulturális, gazdasági- szférákat is politikai ellenőrzés alá vont, így a kontroll a politikán túl, a teljes társadalmi elit rekrutációja fölött érvényesült.”³⁰ A kor sportági erőterében a Honvédelmi Minisztérium által támogatott Budapesti Honvéd és annak képviselője nagyobb befolyással rendelkezhetett a sportági mezőn belül, mint az FTC, vagy annak szakosztályvezetői. A klubokat a hierarchizált államigazgatási elit tagjai működtették, így a politikai erőter hatalmi viszonyainak is egyfajta lenyomata köszön vissza az elbeszélő szövegéből. A Kádár-korszakra jellemző futballmező is annak köszönheti önálló dinamikáját, hogy a benne szereplő ágensek pozícióharcot folytattak egymással, kialakítva egy a rezsím által preferált viszonyrendszert. Erre a viszonyrendszerre erősít rá az idézett visszaemlékezés is.

A szövegben felsejlő nyelvhasználati sajátosság szimbolizálja a kor politikai kultúrájának jelentéstanát. A társadalmi konstrukciók – nyelv, kultúra – diszkurzív áttétellel vezethetnek a megértéshez. A korszakhoz tartozó nyelvi sajátosságok kapcsán is kijelenthető, hogy egyes domináns csoportok a valóság felett nagyobb definíciós hatalommal rendelkeztek. Ennek eredményeképpen érdekelték voltak a jelentések kisajátításában, naturalizálásában. Az egykori elnök kijelentései is többletinformációkkal látnak el bennünket a hatalom működési mechanizmusáról. „*Azt mondja, alá kellene írni három évet.*” „*Egy napot nyugodtan gondolkozzál rajta, aztán gyere!*” „*[...]jól van, akkor örökre eltiltunk.*” Ebben az esetben a politika perszonalifikálása elmélyíti azt a jelentéses valóságot, hogy a dolgokat emberek alakítják, tehát a „jó viszony” fenntartása, a megfelelő személyhez való alkalmazkodás a legfőbb garancia az „ügyek” kedvező megoldására. Láthatóvá válik, hogy a politika nem a sportági mező peremén elhelyezkedő „valami” volt, ami bármikor behívható és kizárható, hanem egy olyan formáló erő, amelynek releváns ráhatása volt a struktúrára, ezen keresztül a benne szereplő ágensek mozgásterére.³¹

Az erkölcsi és etikai síkot is az átpolitizáltság jellemezte. Ennek a túlpolitizáltságnak a morális rendje is felszínre kerül a mikroközösségek erkölcsi rendjének formálásakor. Az interjú során kongruens módon kommunikál, ami arra a törekvésre utal, hogy egykori viselkedését saját önképének megfelelően alakítsa. Az egykori kiváló labdarúgó reakciója az örökös eltiltás fenyegetésére („*Mondom, akkor aláírom. Na, akkor aláírom...*”) egy folyamatba illeszkedik. Egy olyanba, amelyben „*[m]ár egyetlen jelentéssel telített szó is többszereplős dráma hordozója, amelyben a megszólalón túl megidéztetnek a szó korábbi használói, közvetlen és közvetett címzettjei.*”³²

³⁰ *Körösényi András – Tóth Csaba – Török Gábor: A magyar politikai rendszer. i. m. 291–292.*

³¹ *Szabó Márton: Elméletek és elemzések. i. m. 169.*

³² *Szabó Márton: Elméletek és elemzések. i. m. 124.*

Mint láthatjuk, a labdarúgáshoz szervesen kapcsolódó forrásanyagok is egy széles körű köznapri gyakorlatban jönnek létre, és ezek dokumentumaiban érhetőek tetten. E dokumentumokban polarizálódnak azok a fogalmak, amelyek magas szemantikai telítettséggel bírnak és magukon hordozzák a korszellem lenyomatát. Elemzésükkel lehetőség nyílik egyfajta hermeneutikai megértésre a társadalomtudományok módszertani határain belül. Ezek a társadalmi tények maguk is diszkurzív realitások, amelyekhez jelentős mennyiségű narráció kapcsolódik, így létrehozva az értelmezések értelmezéseit és a szövegeknek a szövegekhez való kapcsolódását, kiépítve egy széles hermeneutikai kört. A hatalmi centrumnak és a vele szimbiózisban funkcionáló szféráknak a stratégái, mozgásai is egy-egy diszkurzív hálót képeznek, narrációkat kapcsolva a társadalmi identitások előre gyártott paneljeihez.

Összegzés

Az önéletrajzi emlékeket saját emlékezetünkben őrizzük, a történelmi emlékezet pedig az írott szövegekben marad fenn. A társadalom kollektív emlékezetében megmaradó események az organikus emlékezetben a mindennapok részét képezhetik. Ha a kollektív emlékezet nem tölti fel étellel a személyes emlékeket, akkor ezek az emlékek elhalhatnak és kieshetnek a nyilvános diskurzusokból.³³ Az organikus emlékezet révén válhatnak a kollektív, egykor személyesen átélt emlékek a – korszakhoz kapcsolódó – szövegelemzés módszerének legitimáló részévé. Az életútinterjú elkészítése, a belőlük kibontakozó önéletrajzi emlékek tehetik organikussá – és reményeim szerint hitelesebbé – a történelmi emlékezetet. Az intézményi kutatás, az interjúzás és társadalomtörténeti háttér elemzése a kor társadalmának mint „szövegnek” a rekonstruálására tett kísérletek.

A forrásfeltáró módszerek skálája is kiszélesedett. A hagyományos írott levéltári kutatások mellett a szerzők egyre gyakrabban alkalmazzák a történelmi interjúzást, illetve a vizuális dokumentumok feldolgozását kísérő szöveganalízist, vagy tartomelemzést. A *new cultural history* és a társadalomtörténet művelői számára elsődlegessé válik a szimbólumrendszerek elemzése, valamint a kulturális jelentéskomplexumok és a társadalmi hatalmi struktúrák viszonyának analizálása. A sportági mező beékelődése a társadalom egészébe és a többi társadalmi szférához való viszonyának alakítása maga is diszkurzív események mentén folyik. Mivel feltételezzük, hogy az ideologikus narratíva jelentős részben importtermék, ezért mint magyar recepció is „sikertörténet.” A diszkurzív szemléletű interpretáció hozzájárulhat ahhoz, hogy azonosítsuk a „sikerés” recepció feltételeit és mechanizmusát.

³³ Lásd *Dombrádi Krisztián*: Rendszer és politika. A rendszerváltás utáni politikai nyilvánosság szociológiaelméletéről. Bp. 2004. 47–52.